

ЁШЛАР ИҚТИСОДИЙ ТАФАККУРИ РИВОЖЛАНИШИДА МЕХНАТ ТАРБИЯСИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8394526>

Давлатова Нилуфар Восилжановна

НамДУ таянч докторанти

Аннотация

Ушбу мақолада инсон капитални ривжланиш жараёнларида меҳнат тарбиясининг тутган ўрни ёзилган. Меҳнат тарбияси юзасидан Фарб ва Шарқ алломаларининг концептуал фикрлари келтирилган. Шунингдек, иқтисодий тафаккур, иқтисодиёт соҳасидаги муаммоларни таҳлил қилишга ёрдам берадиган муҳим асосий фаолият сифатида кўрсатилади. У иқтисодиёт соҳасидаги инновация, ижтимоий-сиёсий муаммоларни ўрганишида интеллектуал салоҳиятни муҳим таркибий компоненти ҳисобланиши бўйича тадқиқ этилган.

Калит сўзлар

Инсон капитали, меҳнат, иқтисодб тафаккур, иқтисодий салоҳият, этномаданият, этносоциология, этнопсихология, педагогика, инновация, ижтимоийлашув, интеллектуал мулк.

Инновацион таракқиёт йўли, мамлакатнинг инсон капиталининг ривожига йўл очиш билан бирга инсонлардан фикрлаш тарзини, ижтимоий ва маънавий-ахлоқий қарашларини ўзгартиришни талаб қилади ва пировардида бутун жамиятнинг модернизацияси ва янги

сифат ҳолатига трансформациясига олиб келади.

Инсоннинг юксак маънавияти, ижтимоий воқеликка бўлган муносабати эса унинг меҳнатсеврлик хусусиятларини изчил ривожлантириб боришни тақозо этади.

Иқтисодий тафаккур иштирокчилари иқтисодиёт соҳасидаги муаммоларни таъсирли, манфий характерли ва инновацион ишларни ўрганишга таъсир этади. Бу тафаккур иқтисодиёт экспертларининг илмий-тадқиқотчи, сиёсатмуддати, сўзликчи, иш билан боғлиқ мутахассис, ишловчи ва бошқалар эгаси бўлишини талаб этади.

Иқтисодиёт моделлари ва анализлар иқтисодий тафаккурга асос бўлади. Иқтисодиёт моделлари, ишловчиларга иқтисодиёт тизими,

муаммолари ва кўринишлари ҳақида назариялар ёрдамида тузилади ва уларни тафсилланганлик билан ўрганишга имкон беради.

Ижтимоий иқтисод масалалари ва уларнинг иқтисодиётга таъсири иқтисоддий тафаккурга муҳим мавзулардан биридир. У ижтимоий иқтисодий факторларни ўрганиш, ижтимоий сиёсат, инклюзив иқтисод, сувнинг ижтимоий асослари, ижтимоий сифатда ишловчилар ва бошқа муносабатларни ўрганишга кенг имконият беради.

Иқтисодиёт соҳасидаги инновациялар, технологик янгиликлар ва уларнинг иқтисодиётга таъсири иқтисоддий тафаккурга муҳим мавзудир. У инновацияларнинг иқтисодиёт системасига таъсири, технологик ишларнинг иқтисодиётга олиб келган фойдалари, ижтимоий ҳомийликлар ва ташкилотларнинг инновацияга қарши ушлаб келувчи муносабатлари, технологик ривожлантириш ва иқтисодиётни инновацион йўналтириш каби мавзуларни ўрганишга имкон беради.

Иқтисодиёт соҳасидаги маълумот технологиялари ва уларнинг иқтисодиётга таъсири иқтисоддий тафаккурга муҳим мавзудир. Маълумот технологиялари ижтимоий иқтисодда маълумотларни аниқлаш, янги иқтисодиёт моделлари ва анализларни амалга ошириш, ижтимоий тизимни янгилаш ва қўллаб-қувватлашда қўлланадиган техникаларни ўрганишга имкон беради.

Қанча кўп меҳнат қилган киши ўзига ишонч билан яшайди. Қорни оч бўлганда ҳам меҳнатдан завқланади. Ўзини бадавлат кишилардек ҳис қилади. Чунки, у бировдан ўзини кам тутмайди. Меҳнат орқали жамиятнинг маънавий соғломлиги, руҳан тетиклиги ҳам намоён бўлади. Юрт тинчлигига тинчлик кўшилади. Юрт тинчлиги эса улуғ саодат, буюк неъматдир. Шу сабабли ҳар бир фуқаро Ватан тақдири учун меҳнат қилиши, меҳнати орқали буюк давлатни барпо этишидаги масулиятни сезиш муҳим касб этади. Меҳнат орқали тараққиёт, ривожланиш рўй беради. Оғир ва енгил саноат такомиллашади. Янги ишлаб чиқариш қувватлари пайдо бўлади. Маданий-маиший иншоотлар барпо этилади. Ободончилик амалга ошади. Боғ-роғлар пайдо бўлади. Буларнинг барчаси вақти келиб ҳар бир кишига, жамоага, жамиятга хизмат қилади. Натижада, инсон ўз меҳнати орқали шон-шарафга муяссар бўлади. Хур ва фаровон яшашга имкон яратилади. “Меҳнат, меҳнатнинг таги роҳат” деган ўғитларни азалдан халқ ўртасида қўлланишда ҳам олам-олам фалсафа ётади[11. – Б. 59]..

Бундан ташқари “Авесто”, Кайковуснинг “Қобуснома”, Абу Наср Форобийнинг “Фозил одамлар шаҳри”, Абу Райҳон Бериунийнинг “Геодезия»,

“Минерология”, Махмуд Қошғарийнинг “Девону луғатит турк”, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Алишер Навоийнинг бир қатор асарлари ва шу каби маърифий мерос намуналарида меҳнатсеварлик, касб-хунарнинг аҳамияти ҳақида муҳим фикрлар баён этилган. Булар дастлабки халқ огъзаки ижоди намуналаридаги халқ эпослари, эртақ, мақол ва топишмоқлардан бошланган [2].

“Отни аравадан кейин қўшиш” мумкин бўлмаганлиги каби ижтимоий психологик жараён яъни тафаккурини ўзгартирмасдан туриб олилада меҳнатсеварликни ва тадбиркорликни ривожлантириб бўлмайди. Таниқли АҚШ файласуфи, социологи, Шон Хон Кине номидаги чуқурлаштирилган халқаро тадқиқотлар мактабининг профессори, Фукуяма Хитой, Италия, Франция ва Жанубий Кореянинг бугунги саноат ривожланишининг ижтимоий негизларини таҳлил қилиб, уларни япон ва немис саноат юксалиши билан қиёсий таҳлил қилар экан, - “ҳар қандай иқтисодий ташкилот дастлаб оилавий иш мавқеидан бошланади. Ижтимоий умумийликнинг негизини ташкил этувчи оила хўжалик фаолиятининг ҳам асосидир”[3.110] -дейди. Бу хусусият бугунги тез ривожланаётган жаҳоннинг етакчи давлатлари иқтисодиёти учун асосий омиллардан бири десак бўлади.

Меҳнат тарбияси бўйича иш олиб борган тадқиқотчилар эффектив меҳнат тарбияси моделлари ва усулларини яратиш, ўқитувчиларга қўлланадиган мақсадли материалларни тақдим этиш, ёшларнинг иш билан боғлиқ муаммоларига алоҳида эътибор қаратишиб, меҳнат тарбиясининг таълимий дастурларини тузиш ва ўзгартириш билан шугулланадилар.

Меҳнат тарбияси тадқиқотчилари асосан ўзлари алоқали аризалар ва муаммоларни ўрганиш, уларга хал этиш ва янги меҳнат тарбияси моделларини қуйидаги назариялар асосида ўрганишга ёрдам берадилар:

Психология назарияси – Меҳнат тарбияси тадқиқотчилари, ёшларнинг меҳнатга мобайнида психологик ҳолатлари, мотивацияси, маънавий ҳолатлари ва унинг амалдаги шакли билан боғлиқ назарияларни ўрганишади. Бу назариялар асосида ёшлар билан ишлашда мотивацияни ошириш, иш билан боғлиқ билимларни таъминлаш ва меҳнатга қизиқтирувчи муҳит яратиш мумкин.

Социология назарияси – Ёшлар иш билан боғлиқ муаммолари ўрганишда меҳнат тарбияси тадқиқотчилари социология назарияларидан фойдаланади. Улар иш турлари, иш фаолиятининг жамиятга таъсири, иш билан боғлиқ ташкилотлар, ишсизлик ва ишсизлик билан боғлиқ муаммолар,

ижтимоий муносабатлар ва бошқа социологик факторларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва таъсирини ўрнатишда ишлатилади.

Иқтисодиёт назарияси – Мехнат тарбияси тадқиқотчилари ўзларини иқтисодиёт назариясига асосланган ишларда қўллаб-қувватлашади. Улар иш билан боғлиқ иқтисодий муаммолар, иш билан боғлиқ саноатлар, ишчиларнинг иш фаолиятига таъсир, иш ва таҳсил бўйича алоқа, иш билан боғлиқ имтиёзлар, иш билан боғлиқ мақсадли кўрсаткичлар ва бошқа иқтисодиёт асосларни ўрганишда иқтисодиёт назарияларидан фойдаланади.

Тадқиқотчилар бу назариялар ва тадқиқотлар асосида ёшларнинг эффе́ктив, маънавий ва ижодий ривожланишини ҳосил қилиш, мехнатга ёнгин мотивацияни бериш, иш билан боғлиқ муаммоларни ёрдам бериш ва мехнат тизимини янгилаштиришда муваффақиятга эришишадилар. Уларнинг назариялари ва тадқиқотлари мехнат тарбияси соҳасининг ривожланишига қўшимча ўсимлик беради.

Агар биз дунё тарихига назар ташлайдиган бўлсак, бошқа халқлар ҳам озодлик ва мустақилликни қўлга киритиш, миллий тикланиш, ўз давлатчилигини, ҳавас қилса арзийдиган фуқаролик жамиятини мустаҳкамлаш жараёнида ана шундай фазилатларга таяниб ва суяниб, барча соҳаларда бу иқтисодиёт ёки ижтимоий ҳаёт бўладими, маданият, таълим-тарбия ва илм-фан бўладими – ўзининг бекиёс ички қобилият ва салоҳиятини ишга солиш, уни рўёбга чиқариш ҳисобидан тараққиётга эришганини кўраимиз.

Масалан, Япония ёки Жанубий Кореяни олайлик. Бу мамлакатларнинг Иккинчи жаҳон урушидан кейин қандай оғир аҳволга тушиб қолганини ҳаммамиз яхши биламиз. Хўш, улар ниманинг эвазига қисқа давр ичида бу қадар ривожланишга эриша олди? Ахир, бу ўлкаларда мўл-кўл табиий хомашё манбалари, минерал ресурслар деярли йўқ-ку! Албатта, бу борада ўша пайтда дунёда мавжуд бўлган сиёсий омиллар, халқаро вазиятнинг таъсирини инкор этиб бўлмайди. Лекин япон ва корейс халқи асрлар давомида шаклланиб, катта бунёдкор кучга айланган ўзига хос миллий маънавияти ҳисобидан ҳам ривожлангани бугунги кунда ҳеч кимга сир эмас. Шунинг учун “япон мўъжизаси” ёки “корейс мўъжизаси” ҳақида гап кетганда, таниқли эксперт ва мутахассислар ҳам биринчи галда “япон характери”, “корейс табиати” деган ибораларни тилга олади. Табиийки, улар бу ўринда аввало мазкур халқларга мансуб маънавий фазилатларни назарда тутди. Яъни, бу халқларнинг ички дунёси ва иродаси маънавият негизида янада тобланган, камолга етган. Бундай хулосанинг тасдиғини нафақат

мазкур икки давлат, балки бошқа мамлакат ва халқлар мисолида ҳам кўриш қийин эмас[1.26-27].

Бугунги Жанубий Корея, айниқса Хитой ишлаб чиқаришидаги ҳолат буни тасдиқлайди. Ушбу давлатларда саноат ишлаб чиқариши ва хизматлар кўрсатиш ўта эгилувчан, мослашувчан ва ҳаракатчанлиги (динамиклиги) билан ажралиб туради. Жаҳон бозори билан бирга қадам ташлаб, эҳтиёжлар динамикасини доимо таҳлил қилиб бориши (мониторинг) ушбу мамлакатлар маҳсулотларига талабни доимо барқарор ушлаб туришга, уни назоратига эришишга имкон беради. Бу ўз навбатида, муайян мафкуравий омил мақомига эга бўлиб боради. Шарқ мамлакатларида, айниқса унинг етакчи давлатлари – Хитой, Япония ва Жанубий Кореяда тадбиркорлик ва кичик бизнес асосан оилавий асосда ривожланди. Оилавий асос тадбиркорлик ривожини учун ҳал қилувчи рол ўйнаганлиги қатор тадқиқотчилар асарларида кўрсатиб берилган. Масалан, АҚШ файласуфи, социологи ва футурологи Френсис Фукуяма ўзининг машҳур ва илмий жамоатчилик ўртасида шов-шувга сабаб бўлган асари – Труст номли асарида “ҳар қандай иқтисодий ташкилот одатда оилавий иш, яъни тадбиркорликдан бошланиб, у қариндошчилик асосида бошқарилади”[4.115] дейди.

А.Смит инсон капиталини шахсининг таълим олиш жараёнида унда меҳнат қобилиятининг ривожланиши, ҳамда унинг жамият учун фойда келтиришга ихтисослашувининг аҳамияти тўғрисида алоҳида таъкидлайди[5]. Ушбу фикрдан хулоса қилинса, инсон капитали давр нуқтаи назаридан янги қийматларни яратишдаги меҳнат қобилияти билан ўлчанган.

А. Смит ҳар бир халқнинг бойлиги қуйидаги икки шарт билан белгиланишини аниқлаган

- биринчидан, меҳнатдан қай даражада маҳорат, ақл ва усталлик билан фойдаланилаётганлиги;

- иккинчидан, фойдали меҳнат билан банд бўлганлар сонининг бундай меҳнат билан банд бўлмаганлар сонига нисбати.

А. Смитга қарашларига кўра, бозор иқтисодиётида фойдали ва унумдор ишчилар сони уларни иш билан таъминлашга сарфланаётган сармоя миқдори ва шу сармоядан фойдаланиш шаклига боғлиқдир. Ўз навбатида капитал(сармоя)нинг табиати, жамғариш усуллари ва у ҳаракатига келтирадиган меҳнат миқдоридаги ўзгаришлар ҳам ундан фойдаланиш услублари ишни бажариш усуллари ва бошқа ишлаб чиқариш омилларининг боғлиқдир. Демак, юқори меҳнат унумдорлигига эришишда инсон омили,

жамланган инсон капитали миқдори меҳнат салоҳиятидан фойдаланиш даражаси катта аҳамият касб этади.

Бир миллатнинг – қувват ва матонати унинг саодати ва фароғати аҳолисининг оз-кўплиги билан эмас, улардаги маданият ва тараққиётга омил ҳаётий хусусиятларининг даражаси билан ўлчанади. Илму-хунар ғайрат ва меҳнат билан кўлга киради. Ғайрат ва меҳнат эса илму хунар туфайли самара беради. Булар ўзаро боғлиқ тушунчалардир[11. – Б. 91].

Меҳнат тарбияси ёшларга қуйидаги муаммоларни қўллашни ўргатади:

Меҳнат тарбияси ёшларга иш жараёнларига тайёрлашни ўргатади. Бу олдинги мақсадларни ўрнатиш, иш гувоҳлари билан таъсирли алоқаларни яратиш, иш жараёнида ташаббускорлик ва жавобгарликни ўргатишни охириги қилади.

Меҳнат тарбияси ёшларга маънавий ва ижтимоий муносабатларни ўргатади. Уларни муҳитга адолатли ва муҳаббатли бўлиш, бошқалар билан ҳамкорлик қилиш, қонунларга риоя қилиш, ижтимоий ҳамкорликни қўллаб-қувватлашни ва ташкил этишни ўргатади.

Меҳнат тарбияси ёшларга ишсизлик ва ишсизлик билан боғлиқ муаммоларни тушунтиришни ва улар билан муҳим масалаларни ўргатади. Шунингдек, ишсизликдан қутулиш, ишлаш муносабатлари, ижтимоий соҳадаги иш билан боғлиқ муаммоларни ўргатади.

Шунингдек, тегишли мақсадларни танлаш, ёшларнинг мақсадларига мослашувчи ишларни топиш ва қўллаб-қувватлашни ўргатади.

Меҳнат тарбияси, ёшларнинг иқтисодий тафаккур, иш билан боғлиқ муаммоларни тушунтириш, маънавий тушунчаларни ривожлантириш, ижтимоий муносабатларни мустаҳкамлаш, иш фаолиятига тайёрлаш ва ижтимоий ривожланишга қўшимча қийинликларни ортиришдан иборат.

Шунингдек, ёшлар иқтисодий тафаккури ривожланишида меҳнат тарбияси кўрсатилган маслаҳатлар, ўқитувчилар, оилавий ҳамкорлар ва давлат органлари томонидан кўмакланади. Меҳнат тарбиясининг муҳим асосий мақсади, ёшларни иш билан боғлиқ муаммолар билан мустаҳкамлаштириш, ишсизликни камайитириш, ижтимоий ривожланишга қўшимча қўлларни бериш ва ҳамма иш билан боғлиқ масалаларни ўргантиришдир.

Меҳнат-жамият ёки алоҳида индивид талаб ва эҳтиёжларини қондириш учун бажариладиган фаолият туридир.

Меҳнат-инсоннинг мақсадга мувофиқ ижтимоий фойдали фаолияти; энг аввало табиат предметларини ўзгартириб, эҳтиёжга мослаштиришни

билдиради. Меҳнат кишилиқ жамияти ҳаётининг асосий шарти, чунки у туфайли инсониятнинг яшаши учун зарур бўлган моддий ва маънавий нематлар яратилади. Меҳнат туфайли инсон табиатдаги нарсаларни ўзгартирибгина қолмайди, балки ўзи ҳам қамол топади, унинг ақлий ва жисмоний қобилиятлари ўсади. Меҳнат жараёнида инсон табиат қучларини ўз мақсадига бўйсундиради.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РҲЙХАТИ:

1. Қаримов И.А. Юқсак маънавият енгилмас қуч. –Тошкент: Маънавият, 2008.– В.26-27
2. Мирзиёев Ш.М. Буюқ келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураимиз.- Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
3. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови.-Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
4. Авлоний А. Туркистон ёхуд ахлоқ. Тошкент: Ўқитувчи, 1992
5. Фуқуяма Ф. Доверие. М.: АСТ, 2008.-С.110, 115
6. Smith A. An Inquiry into the Nature And Causes of the Wealth of Nations Book 2 – Of the Nature, Accumulation, and Employment of Stock. – London, 1776.
7. Капелюшников Р.И. Экономический подход Гэри Беккера к человеческому поведению. США: экономика, политика, идеология, 1993, № 11, С. 17–32.
8. Қажумов Азиз. Абу Райхон Беруний Абу Али Ибн Сино.Тошкент. “Ёш гвардия”. –Тошкент: 1987. 72 бет
9. Қ.Абдурахмонов Меҳнат иқтисодиёти. –Тошкент: меҳнат нашри 2004 йил 34-бет
10. Содиржонов, М. (2023). Ijtimoiy transformatsiya jarayonlarida inson kapitalini rivojlantirish . in Library, 1(2), 197–201. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/22289>
11. Содиржонов М. М. Роль трудового воспитания в развитии человеческого капитала //Ученый XXI века. – 2020. – №. 1 (60). – С. 89-92.